

Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve İslam ile İlgili Görüşleri

Resul ÇATALBAŞ*

The Life and Works of Dr. Milasli Ismail Hakki and the His Views on Islam

Citation/©: Çatalbaş, Resul, The Life and Works of Dr. Milasli Ismail Hakki and The His Views On Islam, 2014/1 (1), 99-129.

Abstract: Dr. İsmail Hakkı (1870-1938) was born in the town of Milas, Muğla. After graduating from the primary school in Milas, he trained in medicine in İstanbul and he has served in various official tasks. Although he was a doctor of medicine, he participated in many religious discussions and wrote down many books in his period. He stresses on the fairness of the Islamic rules and the wisdom of the Islamic prohibitions, and tries to explain them in a scientific way. He has several works in the fields of religion, medicine and language. In the article, life, works and views of Milaslı about Islam are examined. In this way, it will be possible to set forth the religious discussions that have been made in the recent history and his contributions to them.

KeyWords: Milaslı, Dr. İsmail Hakkı, Protection of Wellbeing, Islam, History of Religions.

Atıf/©: Çatalbaş, Resul, Hz Milaslı Dr. İsmail Hakkı'nın Hayatı, Eserleri ve İslam İle İlgili Görüşleri, Artuklu Akademi, 2014/1 (1), 99-129.

Öz: Dr. İsmail Hakkı (1870-1938), Muğla'nın Milas ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul'da tıp eğitimi almış ve değişik resmi görevlerde bulunmuştur. Tıp Doktoru olmasına rağmen yaşadığı dönemde yapılan dini birçok tartışmaya katılmış ve eserler kaleme almıştır. Genel olarak İslam'ın emirlerinin güzellikleri, yasaklarının ise hikmetleri üzerinde durmuş ve bunları bilimsel olarak açıklamaya çalışmıştır. Milaslı'nın din, tıp ve dil alanlarında muhtelif konularda eserleri bulunmaktadır. Makalede Milaslı'nın hayatı, eserleri ve İslam ile ilgili görüşleri incelenmektedir. Böylelikle yakın tarihimizde yaşanan dini tartışmalar ve Milaslı'nın bu tartışmalara katkıları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milaslı, Dr. İsmail Hakkı, hıfzıssıhha, İslam, Dinler Tarihi.

* Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi ABD., irresul@gmail.com.

Giriş

Osmanlı devletinin son dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında düşünce hayatımızda birçok tartışma yaşanmıştır. Özellikle "Neden Müslümanlar Avrupalılardan geri kaldı?" sorusuna cevap aranmıştır. Bunun sebebini Kur'an'ın gerekli şekilde anlaşılıp yaşanmamasına bağlayanlar olduğu gibi geri kalışın sebebini bizatihi dinin kendisi olarak görenler de olmuştur. Dine, dolayısıyla İslam'a ve Kur'an'a dair ileri sürülen iddialar, dini alanda hararetli tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Dini alandaki tartışmalarla beraber Tanzimat'tan itibaren gerek dil ve gerekse imla konusunda da tartışmalar yapılmıştır. Yazı ile ilgili tartışmaların temel noktasını Arap harflerinin Türkçeyi ifade etmedeki yetersizliği oluşturmuş ve alfabe üzerinde yoğunlaşmıştır.

Dr. İsmail Hakkı, bu dönemde yaşamış bir bilim adamıdır. Onun tıp alanının yanı sıra din ve dil alanında yazdığı önemli eserleri bulunmaktadır. Bu eserler, söz konusu dönemde yapılan tartışmalar hakkında bize bilgiler vermektedir. Onun kendi içerisinde çelişkilere düşmekle beraber orijinallik arz eden görüşleri olmuştur.

1. Milaslı'nın Hayatı

Dr. İsmail Hakkı'nın hayatıyla ilgili elimizdeki bilgiler sınırlıdır. Buna göre 1870 yılında Muğla'nın Milas İlçesinde dünyaya gelmiştir. Hacı Mehmet Bey'in oğludur. İlköğrenimini Milas'ta, ortaöğrenimini Aydın ve İzmir'de, Mektebi Tıbbiye-i Mülkiyesi'ni (Tıp Fakültesi) 1888'de İstanbul'da bitirmiştir. İlk resmi görevi belediye hekimliği olan İsmail Hakkı, bir ara sıhhiye ve iskân müdürlüğü de yapmıştır. Şam tıbbiyesinde, emraz-ı umumiye (genel patoloji) ve Fransızca muallimi olarak görev yapmış, sonrasında buranın müdürü olmuştur. İnebolu Frengi Hastanesi hekimliği, Beyrut sıhhiye müfettişliği, Batı Anadolu Sıhhiye Müfettişliği ve Çanakkale sıhhiye müdürlüğü yapmıştır. Daha sonra "milaslı" soyadını almıştır. Bitlis sıhhiye müdürlüğünden 1929 yılında emekli olmuştur. Bundan sonra eser yazmakla ilgilenmiştir. 1938 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.¹

¹ *Türk Ansiklopedisi*, "Milaslı İsmail Hakkı", C. 24, Baş redaktör: Yılmaz Öztuna, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976, s. 163; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, "Milaslı İsmail Hakkı", C. 13, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986, ss. 8173-8174; Milaslı'nın ölüm tarihi 1952 olarak da zikredilmektedir (bkz. <http://www.milasbilgi.com/milasli-unluler> (13.11.2013)). Onun, *Dinimizi Bilelim ve Bildirelim* adlı eserinin 1946'da yayımlanması ve bu eserde Diyanet İşleri Reisi olarak zikredilen Şerafettin

Milaslı, kurtuluş mücadelesinde aktif görev üstlenmiştir. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra 30 Mayıs 1919 Cuma günü Sultanahmet Meydanı'nda yüz binlerce kişinin katıldığı bir miting düzenlenmiştir. Halk işgale tepki göstermek, dua etmek ve İzmir'de şehit olanlar için mevlit okutmak maksadıyla Sultanahmet Cami'ne toplanmıştır. Burada Şüküfe Nihal Hanım, Hoca Rasim Efendi, Hamdullah Suphi Bey'in yanı sıra Milaslı da bir konuşma yaparak, "*Vahşiler İzmir gibi bir memlekette zulüm yaptılar ve Avrupa sustu*" ve -Avrupa'ya güven kalmadığını ifade ederek- "*esir olmayacağız*" demiştir.²

Hilal-i Ahdar Cemiyeti'nin (Yeşilay Derneği) kurucularından birisi olan Milaslı, dernekte görev aldığı sürede içkinin zararları konusuna eğilmiştir. Derneğin kuruluşu vesilesiyle yaptığı konuşmada, "*İçki bütün kötülüklerin anasıdır, hadisi içkinin zararını ispat etmektedir. İçki insanlığın en büyük düşmanıdır*" dedikten sonra içkinin yayılmasına; "*Ülkemizdeki bazı doktorların ve bilhassa Yunan doktorların içkinin sıhhaten faydalı olduğunu söylemeleri ve iştahı, hazmı ve kuvveti artırır diyerek içkiyi teşvik etmelerini*" sebep göstermiştir. Konuşmasında ayrıca Milaslı, içkinin zararının sadece içene olmadığını, Avrupalıların dahi içkinin zararlarına bakarak satılmasına bazı yasaklar getirdiğini söylemiş, içkinin vücuda, dimağa, ahlaka, aileye, nesle, iktisada ve bütün insaniyete zararlarını anlatmıştır.³ Milaslı, içkiye karşı mücadelenin birincisi talim, terbiye ve nasihatle, ikincisi insanları içki aramaktan müstağni ederek faydalı ve meşru araçların çoğaltılması ve bunlara ulaşmanın kolaylaştırılmasıyla, üçüncüsü içki üretiminin ve kullanımının bazı şartlara bağlanmasıyla ve dördüncüsü resmi surette içkilerin yasaklanmasıyla olacağını söylemiştir.⁴ Milaslı, gittiği her yerde içkinin zararlarını anlatmıştır. Örneğin iki ay kadar kaldığı Antalya'da şehrin mutasarrıfı ile görüşmüş ve Liva dâhilindeki bütün meyhanelerin kapatılmasını sağlamıştır.⁵

Milaslı, muhafazakâr kesimin o dönem yayın hayatındaki yegâne sesi olan Sebilürreşad'ın yazar kadrosu içerisinde yer almıştır. Burada 26 makalesi yayımlanmıştır.

Yaltkaya'nın 1942'de göreve başlaması göz önünde bulundurulursa Milaslı'nın söz konusu ansiklopedilerde belirtilen 1938'den daha sonra vefat etmiş olması muhtemeldir. (R.Ç.)

² *Milliyet*, İstiklal Savaşı Gazetesi, 31.05.1919.

³ İsmail Hakkı Milaslı, "İçkilerin Menine Çalışmak Lüzumu", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 412-413, 8 Mayıs 1335, ss. 205-208.

⁴ İsmail Hakkı Milaslı, "Hilal-i Ahdar Cemiyeti Doktor Milaslı İsmail Hakkı Bey'in Nutku", *Sebilürreşad*, C.18, S. 462, 1 Nisan 1336, ss. 236-237.

⁵ *Sebilürreşad*, C. 14, S. 339, 7 Mayıs 1331, s. 5.

2. Milaslı'nın Yayımlanmış Eserleri

Milaslı'nın dini alanda 10, tıp alanında 3 ve dil alanında 3 olmak üzere yayımlanmış toplam 16 kitabı bulunmaktadır.

a. Dinî Alandaki Eserleri

1. *Namazın Tıbben Faydası*: Milaslı'nın dini alandaki ilk eseri 1898 yılında yayımlanmıştır. Namazın sağlık için önemini anlattığı 24 sayfalık Osmanlıca bu eseri yazdığı Milaslı, İnebolu Hastanesi doktorudur. Eserinde Kur'ân'ın her ayetinin mucize olduğunu vurgulayan Milaslı, aklı-selim sahibi her insanın bundan dolayı secde etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁶ Ayrıca eserde abdestin ve namazın faydalarından bahsedilmekte, abdestin insan sağlığına olan olumlu etkisinden bahsedilerek mikropların keşfinden sonra abdestin öneminin anlaşıldığına dikkat çekilmektedir. İlk önce mikroplara en fazla maruz kalan ellerin yıkanması, ağız yıkanırken dişlerin temizlenmesi, burna su verilirken buradaki mikropların temizlenmesi ve diğer uzuvları yıkamanın insan için faydaları anlatılmaktadır.⁷

2. *Din-i İslam ve Ulum ve Fünun*: Milaslı, özellikle din ve bilimin birbirine ters düşmeyeceği görüşünü çalışmalarının merkezine oturtmuştur. Bu çerçevede Şam Tıbbiye Mülkiyesi müdürlüğünü yaptığı dönemde bu konuya değindiği eserini hazırladığı görülmektedir. Eser, 334 sayfa olarak Osmanlıca basılmıştır. Bu eserin başında "İslam dininin gerektirdiği şey ilim, fen, umran ve intizamdır. Aksini gösteren ahval dinimizden değil bizden ve cehlimizdendir"⁸ diyerek bunu ispata çalışmıştır. Eserin başında Milaslı, arz-ı maksadını açıkladıktan sonra ilk önce sıhhati korumanın önemi üzerinde durmakta, hadislerden örnekler vererek İslam'ın bu konu üzerinde fazlaca durduğuna dikkati çekmektedir. Ayrıca kitabın içeriğinde; İslam'ın şartları, yasakları, emrettiği temizlik, çok eşlilik ve batıların İslam ile ilgili bilgilerine yer verilmektedir.

3. *Kur'ân Tercüme Edilebilir Mi? Ve Yeni Vadide Fatıha Tercüme ve Tefsiri*: Milaslı üçüncü eserini Kur'ân'ın tercüme edilip edilmemesi konusunda yaşanan tartışmalara karşılık yazmıştır. Osmanlıca olan eserde

⁶ İsmail Hakkı Milaslı, *Namazın Tıbben Faydası*, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1898, s. 3.

⁷ Milaslı, *Namazın Tıbben Faydası*, s. 11.

⁸ İsmail Hakkı Milaslı, *Din-i İslam ve Ulum ve Fünun*, Dersaadet: Numune-yi Tıbaat, 1909.

tefsir usulleri üzerine değişik görüşler ileri sürülmüştür. Eser, ilk olarak “Kur’ân Tercüme edilebilir mi?” adıyla Hukuk Matbaası tarafından, daha sonradan ise genişletilerek Hilal Matbaası tarafından basımı yapılmıştır. Milaslı eserinde Kur’ân’ın tercümesi ve bunun nasıl yapılması gerektiği üzerinde durmuştur.⁹

4. Hakikat-i İslam: Milaslı bu eserini Anglikan (İngiliz) Kilisesi’nin Şeyhülislamlık makamına gönderdiği 1-Hz. Peygamberin dini nedir? 2-Bu din fikir ve hayata neler bahşediyor? 3-Zamanımızın çeşitli sıkıntılarını nasıl tedavi ediyor? 4-Dünyayı gerek daha iyi, gerek daha fena bir suretle değiştiren siyasi ve manevi güçlere ne diyor? sorularını cevaplandırmak için yazmıştır. İngilizler, İstanbul’u işgal ettikten sonra İngiltere’deki Dinler Külliyyatı Cemiyeti’nin Yazı İşleri Müdürü Arthur Bouthwood’un Anglikan Kilisesi adına ilettiği mektupta; söz konusu sorular yer almakta ve bu sorulara asıl dini geleneklere riayet etmek koşuluyla ilk önce 30 bin kelimeyle cevap istenmiş daha sonra bu cevabın 50 bin kelimeye kadar çıkarılabileceği belirtilmiştir. Dönemin Şeyhülislamı Haydarizade İbrahim Efendi de en önemli ilmi kurul olan Dar’ul-Hikmeti’l-İslamiyye heyetine, soruları cevaplaması için havale etmiştir.¹⁰ Kurulda yer almayan Milaslı, sorulara herhangi bir resmi görevlendirme olmaksızın, çevresindekilerin telkiniyle cevap yazmıştır.¹¹ Osmanlıca olan bu eser, İstanbul’da Hilal Matbaası tarafından 1925 yılında 221 sayfa olarak basılmıştır. Milaslı, eserinde Anglikan Kilisesi’nin sorularına ayet-i kerimeler, hadis-i şerifler ve İslam âlimlerinin görüşlerinden örnekler vererek cevaplandırmıştır.

5. İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi: Milaslı’nın bu eseri İslam’da etlerin temizlenmesi ile ilgilidir. O, 1925’de Arapça olarak yazdığı “*Tezkiyetü’l-luhûm fi’l-islam*” adlı 22 sayfalık risalesini, genişleterek 1933 yılında Türkçe olarak yayımlanmıştır. Milaslı 31 sayfalık bu eserinde, ilk önce Maide Suresi 3. ayeti tefsir etmekte ve özellikle “tezkiye” kelimesinin anlamı üzerinde durmaktadır.¹² Ayette geçen ifadelerden hangi etlerin yenilip, hangilerinin yenilemeyeceğine değinilmektedir. Milaslı, domuz etinin haramlığı ve tıbbi açıdan zararları üzerinde durmaktadır. Ancak teknolojinin gelişmesi ile

⁹ İsmail Hakkı Milaslı, *Kur’an Tercüme Edilebilir Mi? Ve Yeni Vadide Fatıha Tercüme ve Tefsiri*, 2. Baskı, İstanbul: Hilal Matbaası, 1924, ss. 1-16.

¹⁰ İsmail Hakkı İzmirli, *Anglikan Kilisesine Cevap*, Sad. Fahri Unan, Ankara: TDV Yayınları, 1995, ss. XLV-XLVI.

¹¹ İsmail Hakkı Milaslı, *Hakikat-i İslam*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1925-1927, s. 2.

¹² İsmail Hakkı Milaslı, *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1933, ss. 4-8.

ölmüş hayvanın, kanın ve domuz etinin tezkiye edilerek kullanılabileceğini iddia etmektedir.¹³

6. Kur'an'a Göre Hazreti İsa'nın Babası: Milaşlı, İslam ulemasından duyduğu Hz. İsa'nın Cebrail'in üflemesi ile mucizevî olarak babasız dünyaya gelmiş olduğuna inanmamıştır. O, Hz. İsa'nın herkes gibi insan bir anadan ve babadan doğmuş ve herkes gibi ölmüş olduğu fikrine sahiptir.¹⁴ Bunu değişik sohbetlerinde söylemiş ancak herhangi bir şey yazmamıştır. Tevhid-i Efkâr gazetesinde "Miladı İsa" yazısı gözüne çarpmış ve daha fazla bilgi almak için gazetenin idarehanesine gitmiştir. Gazetede Ömer Rıza ve Mehmet Ali Ayni Bey arasında konu ile ilgili "Milad-ı İsa" bahsi cereyan ettiğini öğrenmiştir. Bundan sonra Milaşlı konuyla ilgili bir makale yazmaya karar vermiştir.¹⁵ "Haml-i Meryem" adlı makale, Tevhid-i Efkâr gazetesinin 7 Şubat 1922 tarihli 29 numaralı nüshasında yayımlanmıştır. Bu makale Türk, Arap, Acem ve muhtelif milletlerinden birçok ilim erbabının beğenisini kazanmış, bununla beraber birçok tenkide de maruz kalmıştır.¹⁶ Bunun üzerine Milaşlı, uzun çalışmalar yapmış ve tenkitlere cevap verdiği 88 sayfalık bu eserini, Türkçe olarak 1934 yılında yayımlatmıştır.

7. Hristiyanlık ve Müslimanlık: Milaşlı bu eserinde Hristiyanlık ile İslam'ı karşılaştırmakta ve Hristiyanlığın akla uygun olmayan öğretilerini reddetmektedir.¹⁷ Milaşlı, 133 sayfadan oluşan bu eserinin baş kısmına Hz. Ali'nin "Akıl dindir ve din akıldır. Eğer akıl dini idrak edemezse, akıl değildir; ve eğer din, akıl çevresinden uzak kalırsa din değildir" sözünü zikrederek başlamaktadır. Eser, 1935 yılında Türkiye Matbaası tarafından basılmıştır.

8. Kur'anın Mucizeleri ve Müteşâbih Ayetlerin Tefsirleri: Milaşlı'nın Kur'an'ın mucize oluşu ve müteşâbih ayetlerin tabiat kanunlarına aykırı olmadığını açıkladığı eser, ona sorulan birtakım sorulara verdiği cevapları da içermektedir. Milaşlı, eserinin baş kısmında "İslam'ın temeli akl-ı selim ve Kur'an-ı Kerimdir" demektedir. Eserde dinin insanlar için tabii bir ihtiyaç olduğu, önde gelen âlim ve filozofların dinsiz milletlerin yaşayamayacağı

¹³ Milaşlı, *İslam Dininde Etlere Tezkiyesi*, ss. 16-20.

¹⁴ İsmail Hakkı Milaşlı, *Kur'an'a Göre Hazreti İsa'nın Babası*, İstanbul: Ankara Matbaası, 1934, s. 4; İsmail Hakkı Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslimanlık*, İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935, s. 37.

¹⁵ Milaşlı, *Hazreti İsa'nın Babası*, ss. 5-7.

¹⁶ Milaşlı, *Hazreti İsa'nın Babası*, s. 3.

¹⁷ Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslimanlık*, ss. 14-47.

neticesine varmış oldukları ifade edilmektedir. Eserin ikinci bölümünde Milaslı, müteşabih ayetler olarak gördüğü bazı sûrelerde geçen olayları ele almakta ve bunların akla uygun olmayan yanlarını tevیل etmektedir.¹⁸ Felak ve Nas sûrelerinin mealleri ile eser tamamlanmaktadır. Milaslı'nın bu eseri 1935 yılında 165 sayfa olarak Türkçe basılmıştır.

9. Kadir Gecenin Doğru Manası Nedir ve Asıl Sevabı Nereden Geliyor: Milaslı'nın bu eseri 1936 yılında basılmıştır. Kadir gecesi ve manası hakkındaki kitap 15 sayfadır. Eserin kapağında “*İslam'ın ruhu bilgi ve sevgi, binası adalet ve şefkattir*” diyen Milaslı, Türkiye’de Ramazan ayının 27. gecesinin kadir gecesi olarak kutlandığını ancak bunun doğru olmadığını ve kadir gecesinin gerçek manasının da anlaşılmadığını iddia etmektedir. Kur’ân, kadir gecesi değil 23 senede inmiştir. Ona göre bir kadir gecesi vardır. Ancak bu gece alışlageldiği anlamının dışında “kadr gecesi” anlamına gelmektedir. Kadr gecesi demek “karanlık takdir” demektir. Hz. Ali’nin şehit edildiği geceye ve ehl-i beyte yapılan zulümlerin başlangıcına işaret etmektedir.¹⁹

10. Dinimizi Bilelim ve Bildirelim: Eserde Hıristiyanların ilimle ilerledikleri, buna karşılık Müslümanların da akl-ı selim, tabiat kanunlarına riayet (sünnetullah) ve faziletlerin hepsini toplamış olan Kur’ân’ın gereklerine göre ilimle ilerleme kaydetmelerinin mümkün olduğu anlatılmaktadır.²⁰ Milaslı'nın bu eseri vefatından sonra yayımlanmıştır. Türkçe olan 47 sayfalık eserin daha önce bir baskısı olup olmadığına dair herhangi bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.

b. Tıp Alanındaki Eserleri

Milaslı, doktor olarak görev yaptığı dönemde milletimiz için en büyük tehlikenin sıhatsızlık olduğunu savunmuş ve günümüzdeki aile hekimi uygulamasına benzeyen “teşkilat-ı sıhhiye” kurumunu gündeme getirmiştir. Bununla beraber içkinin kötülükleri, frengi ve malarya (sıtma) hastalıkları hakkında eserler yazmıştır. Ona göre teşkilat-ı sıhhiye; “*Herkes kendi sıhhatini muhafaza etmeyi öğretmek, sıhate engel şeyleri kaldırmak ve iyi tesir*

¹⁸ İsmail Hakkı Milaslı, *Kur’anın Mucizeleri ve Müteşabih Ayetlerin Tefsirleri*, İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935, ss. 133-161.

¹⁹ İsmail Hakkı Milaslı, *Kadir Gecenin Doğru Manası Nedir ve Asıl Sevabı Nereden Geliyor?*, İstanbul: Reklam Basımevi, 1936, s. 8.

²⁰ İsmail Hakkı Milaslı, *Dinimizi Bilelim ve Bildirelim*, Ankara: Yeni Cezaevi Basımevi, 1946, s. 4.

edecekleri oluşturmak, hastaları tedavi etmek ve adliye işlerine taalluk eden umur-u tbbiyyeyi halletmek” için yapılır.²¹ Peygamberimizin (sav):“İnsanların çoğunun aldandığı iki nimet vardır ki bunlar sıhhat ve boş vakittir” hadisi üzerinde duran Milaşlı, insanın sağlığının yerinde olmaması ibadetlerini tam manasıyla yerine getirmemesine yol açacağını, dolayısıyla sıhhati koruyamamanın büyük günahlardan olduğunu savunmaktadır.²² Tıp alanında yayımlanmış eserleri şunlardır:

1. Frengi İleti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat: Milaşlı, eseri Kastamonu İli İnebolu Frengi Hastanesi hekimiyken resmi görevlendirme ile yazmıştır. Osmanlıca olan eser 40 sayfadır. Eser hastalık konusunda halkı bilinçlendirmek için çoğaltılarak birçok yere gönderilmiştir. Eserde hastalığın tarifi, başlıca belirtileri, hastalıktan korunmanın tedbirleri, bu hastalığa tutulmuş kişilerin evlenmesi, hastalıklı doğan çocukların durumu ve hastalığın tedavisi anlatılmaktadır.²³

2. İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çareleri: Osmanlıca olan bu eserinde Milaşlı, içkinin tarifini yaparak her sarhoşluk verenin haram olduğunu kabul etmekte, içkinin nelerden yapıldığından bahsederek çeşitlerini ele alıp incelemektedir. Ardından içkinin fizyolojik tesirlerini izah edip, içkiden kurtulma çareleri ve içkiden sakınmanın öneminden bahsetmekte ve son olarak da içki sefaletinin görünümelerini resimlerle vererek kitabını bitirmektedir.²⁴

3. Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli: Milaşlı'nın dönemin halk sağlığını tehdit eden önemli sorunlarından olan sıtma ve bu hastalıkla mücadele yöntemlerini ele aldığı Osmanlıca 32 sayfalık eseridir. Milaşlı, 1325 senesi Kanun-i evvel ayında ve Hıfzıssıhha Umumi Müfettişliğine tayininden birkaç ay sonra veba hastalığı ile ilgili olarak Antalya'ya gönderilmiştir. Burada hastalıktan haberdar olmuştur. İstanbul'a döndüğünde de hastalıkla ilgili önemli eserleri temin ederek okumuştur. Malarya hastalığı ile mücadele konusundaki fikirlerini devlet erkânı ile paylaşmış ancak endişeleri dikkate alınmamıştır. Milaşlı konuyu ilk olarak

²¹ İsmail Hakkı Milaşlı, “Milletimiz İçin En Müthiş Tehlike Sıhatsizliktir. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?”, *Sebilürreşad*, C. 17, S. 437-438, 21 Ağustos 1335, ss. 167-171.

²² Milaşlı, *Din-i İslam ve Ullum*, s. 18.

²³ İsmail Hakkı Milaşlı, *Frengi İleti Hakkında Herkese Elzem Olan Malumat*, İstanbul: Asır Matbaası, 1899, ss. 1-40.

²⁴ İsmail Hakkı Milaşlı, *İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çareleri*, Dersaadet: Hilal Matbaası, 1915, ss. 1-80.

1326 senesinde İkdam gazetesinde “Sıtma ve Sıtmalı Yerlerde Çare” risalesi olarak makaleler halinde halka duyurmuştur. Fakat burada da çok az insan konuya dikkat kesilmiştir. Milaslı eserinde sıtmanın tarifini, türlerini, hastalığın olduğu yerleri, hastalığa sebep olan nedenleri, sıtma mikrobu türlerini ve hastalığın kaç gün sonra ortaya çıkacağı gibi önemli bilgileri vermektedir.²⁵

c. Dil Alanındaki Eserleri

Milaslı'nın dil konusundaki tartışmalara katılmasının sebebi; Müslümanların geri kalmasını yazı meselesine bağlamasındandır. O, büyük bir filozofun: “*Bana mükemmel bir elifba verin, ben de size mükemmel bir medeniyet vereyim*” sözünü düşüncesine delil getirerek milletimizin terakkisinin alfabeyle mümkün olduğunu savunmuştur.²⁶Bu çerçevede o, Hurûf-u Munfasıla yani “Arap harflerinin ıslah edildikten sonra ve harflerin birbirinden ayrı olarak yazılarak kullanılması” fikrini ortaya atmış ve onun öncülüğünde “İslah-ı Hurûf Cemiyeti” kurulmuştur.²⁷ Milaslı, alfabe ve yeni yazı konusundaki görüşlerini, çıkardığı “Yeni Yazı” adlı dergide ve eserlerinde açıklayarak geniş kitlelere duyurmuştur. O, yeni yazının, köydeki halkın bile kolayca yazıp anlayabileceği tarzda ve el yazısında da bitişmemesi gerektiğini savunmuştur.²⁸Böylelikle yeni yazı, Latin harflerinden daha fenni suretle yazılacak ve İslam milletlerini başka harflere muhtaç bırakmayacaktır.²⁹ Milaslı'nın yayımlanmış dil konusundaki eserleri şunlardır:

1. Tamim-i Maarif ve İslah-ı Hurûf: İstanbul'da A.Asaduryan Matbaası tarafından 24 sayfa olarak 1908'de basımı yapılmıştır.

2. Yeni Yazı ve Elifbası: İstanbul'da A. Asaduryan Matbaası tarafından 20 sayfa olarak 1909'da yayımlanmıştır.

²⁵ Milaslı, *Malaria Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1925, ss. 1-32.

²⁶ İsmail Hakkı Milaslı, “Milletlerin Terakkisinde Elifbanın Hissesi”, *Sebilürreşad*, C. 17, S. 431-432, 24 Temmuz 1335, ss. 119-122.

²⁷ Yusuf Akçay, Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve İslah-ı Huruf Cemiyeti, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Erzurum, 25-27 Nisan 2007, ss. 2-4.

²⁸ İsmail Hakkı Milaslı, “Lisaniyyat/Yeni Yazının El Yazısında da Bitişmemesi Büyük Meziyettir”, *Sebilürreşad*, C. 12, S. 290, 20 Mart 1330, ss. 70-71.

²⁹ İsmail Hakkı Milaslı, “İslah-ı Huruf Meselesi”, *Sebilürreşad*, C. 10, S. 250, 13 Haziran 1329, ss. 262-263; İsmail Hakkı Milaslı, “Huruf-i Munfasıla Numunesi ve Menafî-i Hakkında Birkaç Söz”, *Sebilürreşad*, C. 17, S. 435-436, 14 Ağustos 1335, ss. 154-155.

3. *Yeni Harflerle Elifba*: İstanbul'da Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı tarafından 47 sayfa olarak 1917'de basımı yapılmıştır.

d. Milaşlı'nın İslam İle İlgili Görüşleri

Milaşlı, insanlığı yaşanan buhranlardan kurtaracak yegâne şeyin Hz. Muhammed'in dini olduğunu söylemiştir. Bunun için Müslümanlar, İslam dininin insanın hakiki fıtratına uygun olduğunu ve Kur'ân'ın akl-ı selime ve tabiat kanunlarına asla aykırı olmadığını bütün âleme bildirmelidir.³⁰

Milaşlı, Anglikan (İngiliz) Kilisesi'nin "Hz. Peygamberin dini nedir?" sorusuna karşılık, Peygamberimizin (sav) getirmiş olduğu dinin, her yerde ve her zamanda, her sınıf ve tabakadan bütün insanlara şamil, insanın fıtratına uygun inanç ve ibadetleri içeren, insanlar arası ilişkileri en güzel şekilde düzenleyen ilahi bir din olduğunu söylemiştir.³¹ İnsanlığın selametini esas maksat yapan bu din, hem dünya hem de ahiret saadetini temin etmek gayesindedir. İslam'ın esaslarını öğrenmek için Peygamberimizin sünnetine müracaat etmek gerekir. İslam, Allah'a ve ahiret gününe iman üzerine kurulmuş bir ahlak dinidir.³² Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahirete ve kadere iman farzdır. Milaşlı, insanın peygamber olmasa da Allah'ın varlığını bilebileceğini savunur. Melekler, Allah'ın emirlerini icra ile mükellef olan ve gerçek mahiyetlerini bize bildirilenler dışında bilemeyeceğimiz varlıklardır. Bütün indirilen kitaplara iman farzdır ancak diğer kitaplar tahrif edildiğinden hüküm olarak sadece Kur'ân'a müracaat edilebilir. Peygamberlerin Allah'ın ayetlerini beyanla mükelleftir. Kıyamet gününde insan dünyada yaptıklarından hesaba çekilecek, iman edenler kurtulurken günahkârlar azap çekeceklerdir. Kaza ve kadere de iman farzdır. İman ve amel birbirinden ayrılmaz parçalardır.³³ Kaza ve kader inancı konusunda Milaşlı, ehl-i sünnet âlimlerinin görüşünü benimsemiştir. İnsana gelen musibetleri yaratan Allah'tır. Ancak Kur'ân'da da belirtildiği üzere Allah kullarına zulüm etmemektedir. Burada musibetlerin sebebi insanın kendisidir. Bazı insanlar tevekkül inancını kader ile eşdeğer görmekteyse de bu tedbirden başka bir şey değildir.³⁴ Milaşlı, niyet konusunda ise insanı bir fiil işlemeye iten

³⁰ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 4.

³¹ Milaşlı, *Hakikat-i İslam*, s. 3.

³² Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, ss. 13-14.

³³ Milaşlı, *Hakikat-i İslam*, ss. 8-76.

³⁴ Milaşlı, *Din-i İslam ve Ulum*, ss. 24-27.

niyetinden mesul olduğunu, fiil işlemediği niyetlerinde sorumlu olmayacağını söylemektedir. O, şefaatin hak olduğunu ve Allah'ın izniyle gerçekleşeceğini kabul etmektedir. Milaşlı, ilk inen ayetleri bir tohuma benzetmekte ve nasıl ki küçük bir tohum büyük bir ağaç oluyorsa, onun gibi İslam'da ilk ayetler üzerine bina edildiğini vurgulamaktadır. Ona göre nefsin dereceleri; nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhame ve nefs-i mutmainne'dir. Milaşlı, ibadetlerin en önemlisinin namaz olduğunu söylemiş ve eserlerinde çeşitlerinden bahsetmiştir. Oruç, ibadet olmasının yanında insan sağlığı için faydalıdır. Hac ibadetinin maddi ve manevi yönü bulunmakta ve birliğe vesile olmaktadır. Zekât ile de toplumun ekonomik dengesi sağlanmaktadır.³⁵ Ona göre namaz, kulluğun ifasını sağlayan ve bütün insanlık için emredilmiş bir ibadettir. Namaz vakitleri de insanın faydası için belirlenmiş önemli zaman dilimleridir. Namaz, sağlık için de önemlidir. Namazdaki hareketler jimnastiğe benzemekte ve bu suretle vücuttaki yorgunluk atılmaktadır.³⁶ İslam'ın şartlarından kelime-i şehâdet kalbe ve dile aitken namaz, oruç, zekât ve hac amele aittir.³⁷ Havf ve recâ konusunda Milaşlı, "*Hikmetin başı Allah korkusudur*" hadisi çerçevesinde insanın bu sayede Allah'a yaklaştığını belirtmektedir.³⁸

Milaşlı, dünya ve ahiret işlerinin yolunda gitmesi ve âlemin nizamının muhafazası için gerekli beş esas (zarurât-ı hamse) bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar nefsin, aklın, neslin, malın ve dinin korunmasıdır. İslam dini nefsin muhafazası konusunda insan hayatına önem vermekte ve bir insanı öldürmeyi tüm insanları öldürmek gibi görmektedir. Milaşlı, aklın korunması ile ilgili olarak "*din akıldır, akıl dindir*" sözünü örnek vermekte ve aklı, insanın temeli olarak görmektedir. Nesebi muhafaza konusunda İslam, nikâh, aile hayatı ve çocukların yetiştirilmesine önem vermektedir. Malın korunması konusunda, Kur'ân'da mal ve servetin "*hayr*" kelimesi ile ifade edildiğini söyleyen Milaşlı, "*sâlih mal, sâlih adam için ne iyidir*" hadisini örnek vermekte ve zenginliğin Müslüman için daha hayırlı olduğunu belirtmektedir. Dinin korunması, imanın, vicdanın ve ruhun korunması anlamlarına gelmektedir. Vazifelerin ehline verilmesi ve adaletli gerçekleştirmek İslam'ın emridir.³⁹ Ona göre bunu yapmayan milletlerin yaşaması mümkün değildir.

³⁵ Milaşlı, *Hakikat-i İslam*, ss. 77-98.

³⁶ Milaşlı, *Namazın Tıbbî Faydası*, s. 18.

³⁷ Milaşlı, *Din-i İslam ve Ulum*, s. 23.

³⁸ Milaşlı, *Din-i İslam ve Ulum*, ss. 28-30.

³⁹ Milaşlı, *Hakikat-i İslam*, ss. 98-162.

Allah'a karşı emanete riayet; emr-i ilahiye itaat ve yasaklarından kaçınmaktır. Allah'ın verdiği her uzuv emanet olduğundan onları hayırda kullanmak gerekmektedir. Nefse karşı emanete riayet; nefsin her şekilde hayrını temin etmeye çalışmaktır. Herkese karşı emanete riayet; ölçü ve tartıda adaletli olmak, hiç kimsenin ayıbını ifşa etmemektir.⁴⁰

Milaslı dinimizin verilen sözü tutmayı emrettiğini söylemekte ve şöyle diyerek sözün önemine vurgu yapmaktadır.

İnsanın mümtaz sıfatı genellikle kabul edildiği üzere akıl ve kelimadır. Kelamın yüceliğini anlamak için Kur'an'ın kelam-ı kadim olduğunu düşünmek yeter. Hak denilen özündür, özündeki sözündür.⁴¹

Milaslı, "İslam dini, fikir ve hayata ne bahşetmiştir?" şeklindeki soruya cevap olarak İslam'ın fikir hayatına kazandırdıklarını anlamak için, ilk ortaya çıktığı zamanlardaki dünyanın durumuna bakmak gerekir demiştir. Ona göre cahiliye toplumunda kız çocuklarını diri diri toprağa gömen ve puta tapan insanların İslam ile birlikte sâlih birer insan haline gelmesi, bu dinin sosyal hayata neler bahşettiğinin en güzel örneğidir.⁴² Milaslı, daha sonra bu soruya şöyle cevap vermektedir.

İslam, fikre istiklal ve özgürlük, sıhhat ve selamet, ulviyet ve metanet, hayata nur ve marifet, tesanüd ve müşareket, nizam ve emniyet, müsavat ve hürriyet, adalet ve hâkimiyet, hâsılı, madde ve manayı birleştiren nezih ve salim, tatlı ve mutmain medeni bir hayat tarzı sunmaktadır.⁴³

"İslam dini zamanımızın çeşitli sıkıntlarına nasıl çare oluyor?" şeklindeki soruya Milaslı, dünyada sıkıntının her zaman var olduğunu ve olacağını ancak bugünkü sıkıntıların fazla ihtişam arzusundan geldiğini belirtmiştir. İslam'ın iktisada dair prensiplerini öne çıkartarak; dinimizin herkese istediği gibi yemek, içmek, giyinmek ve süslenmek hakkını verdiğini ancak israfı yasakladığını ifade etmiştir. Milaslı, İslam'ın faizi yasakladığını, buna karşılık yardımlaşma, zekât ve sadaka gibi mali yükümlülüklerin toplumda anlaşmazlıkları önleyerek barış ve kardeşliği sağladığını söylemiştir. İslam'ın ibadetlerinin ve emirlerinin toplumda meydana getirdiği güzel sonuçları örnek vermektedir.⁴⁴

⁴⁰ Milaslı, "İşlerini Naehil Ellere Tevdi Eden Milletler Yaşayamazlar", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 419-420, 5 Haziran 1335, ss. 22-24.

⁴¹ Milaslı, "Verilen Sözü Tutmak, Sıdk-i Ahd ve Sıdk-i Va'd", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 421-422, 12 Haziran 1335, ss. 40-43.

⁴² Milaslı, *Hakikat-i İslam*, s. 163.

⁴³ Milaslı, *Hakikat-i İslam*, ss. 163-178.

⁴⁴ Milaslı, *Hakikat-i İslam*, ss. 179-183.

“İslam dini dünyayı daha iyi veya daha kötü bir surette değiştiren manevi ve siyasi güçlere ne diyor?” şeklindeki soruya Milaşlı, insanların değişik ırklardan olmasının İslam’a zarar vermediğini, Arap, Türk, İngiliz ve diğer milletlerden hiçbirisinin ırklarından dolayı büyütülemeyeceğini, esas büyüklüğün takvada olduğunu vurgulamıştır. Milaşlı, bu noktada şöyle demektedir.

İslam dini, insanları en güzel şekilde idare etme esaslarını tespit ederek ortaya koymuş, meydana gelebilecek aksaklıkları da göz önünde bulundurarak, onlara karşı en adil çareleri düşünmüş ve bunları uygulamaya koymuştur.⁴⁵

Milaşlı, Peygamberimizin (sav) Medine’deki Evs ve Hazreç kabileleri arasında var olan düşmanlığı, Ensar-Muhacir kardeşliği ile ortadan kaldırmasını bu konudaki en önemli örnek olarak zikretmektedir. Milaşlı, İslam’ın, Müslüman ve gayrimüslim herkesin vicdan ve ibadet hürriyetini savunduğunu, bu yönüyle dinin, adalet, şefkat ve güzel muameleyi esas aldığını vurgulamıştır.

Milaşlı, “İslam’a göre ehl-i kitap hatta onlardan olmadığı halde Allah’ı ve ahireti bilenlerin mükâfata nail olacakları belirtilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber’in dinine imana ne gerek var?” şeklindeki soruya bir temsille cevap vermektedir: Fırtınalı karanlık bir gecede, uçurumlardan yürümek zorunda kalan bir insana hafif ışık veren bir fenerin fayda vermeyeceği açıktır. Burada ancak İslam’ın nuru ve ilahi yardım ile uçurumları geçmek mümkün olacaktır. “En cahil kavimlere karşı vaaz ve nasihatle, irşat ve ikna ile davranılacağını belirten İslam, neden cihada izin veriyor?” şeklindeki başka bir soruya karşılık Milaşlı, cihadın savaş olarak anlaşılması gerektiğini, haksız yere kimseye savaş açılmayacağını, sadece savunma ve fitne çıkaran toplumlara karşı cihat yapılabileceğini söylemektedir.⁴⁶

Milaşlı, eserlerinde İslam’ı anlatmanın yanı sıra Hristiyanların İslam ile ilgili iddialarına da cevaplar vermiştir.

4. Hristiyanların İslam’la İlgili İddialarına Cevapları

Milaşlı, İslam’ın Müslümanlara muhabbetçe en yakın olanların Hristiyanlar olduğunu belirttiğini, bu sebeple de Müslümanların Yahudilere ve Hristiyanlara karşı insanîyetli, şefkatli ve hamîyetperver

⁴⁵ Milaşlı, *Hakikat-i İslam*, ss. 184-208.

⁴⁶ Milaşlı, *Hakikat-i İslam*, ss. 208-217.

davrandıklarını söylemektedir. Hatta Müslümanlar, onları kendilerinden daha müreffeh yaşıtmıştır. Ancak onlar, Müslümanlara karşı zalimce davranmışlardır. Bunu İzmir'in işgalinde Yunanlıların yaptıklarına bakarak görmek mümkündür. Milaslı bu yapılara rağmen şöyle diyerek gelecekte İslam'ın kuvvet bulacağını belirtmiştir.

Müslümanlar şunu iyi bilmelidir ki Allah din-i mübini ve müslimini kıyamete kadar muhafaza edecektir. Onlar ne kadar öldürürse öldürsünler Müslümanlar çoğalacak ve kuvvet bulacaktır⁴⁷

Milaslı görev yaptığı yerlerde birçok Hıristiyan ile tanışmış ve onların iddialarından haberdar olmuştur. Bundan sonra Ankebut Sûresi 46. ayetteki "*Ehl-i kitap ile en güzel şekilde mücadele ediniz...*" emri gereğince onlarla mücadeleye girişmiştir. Bu bağlamda Hıristiyan inançlarını eleştirmiş, onların inanç esaslarını şartsız kabul ettiklerini, akıl, fen ve tabiat kanunlarına uyup uymadıklarını önemsemediklerini, buna karşılık Müslümanların İsrâ Sûresi 36. ve Kaf Sûresi 37. ayetlerde belirtildiği üzere kalp ve ruhla beraber aklı ve muhakemeyi kullanarak hareket ettiklerini belirtmiştir.⁴⁸

Milaslı, sekizinci asırda yaşamış Hıristiyan azizi Jean Damascane'nin (Yuhanna Ed-Dımeşki) Müslümanların Hz. İsa'yı gayrı mahlûk kabul ettikleri söylemine karşılık, Müslümanların Hz. İsa'yı bir peygamber kabul ettiğini, Allah'ın ruhu ve kelimesi demekle onlar gibi şirk ifade etmediklerini belirtmektedir. Hıristiyan inanç ve öğretileri İslam'ın ruhuna terstir. Ahlaki öğretiler konusunda benzerlikler olsa da Allah ve vahiy inançları konularında da farklılıklar mevcuttur. Milaslı, onların inandığı Hz. İsa'nın ölüp-dirilmesi, Tanrı kabul edilmesi, teslis ve ilk günah gibi yanlış inançların doğru hallerinin Kur'ân'da zikredildiğini belirtmektedir.⁴⁹ Ona göre bozulmayan Hıristiyanlık, İslam'dan başka bir şey değildir.⁵⁰ Milaslı, Al-i İmran Sûresi 64. ayetteki "*Ey ehli kitap, sizinle aramızda müsavî olan kelimeye geliniz; yalnız Allah'a kulluk edelim ve ona hiç bir şeyi ortak tutmayalım. Ve bazımız, bazımızı Allah'tan başka Rabler ittihaz etmesin de. Eğer dinlemezlerse, bizim Müslümanlar olduğumuza şahitler olunuz deyiniz*" ifadesi gereğince İslam'ın Hz. İsa'nın getirdiği dini, bütün peygamberlerin dinleri gibi hak

⁴⁷ Milaslı, "Hukukumuzu Muhafaza İçin Nasıl Çalışmalıyız", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 417-418, 29 Mayıs 1335, ss. 20-22.

⁴⁸ Milaslı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, s. 22.

⁴⁹ Bkz. Milaslı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 19-90.

⁵⁰ Milaslı, *Dinimizi Bilelim*, s. 7.

bildiğini, Eski Ahit ve Yeni Ahit kitaplarının asılları üzerine olmadığını, bu kitaplara sonradan eksiklik ve fazlalık yapılmış olduğunu bildirdiğini ve sonradan yapılan eklemelerin düzeltilmesi icap edenleri düzelttiğini söylemektedir.⁵¹

Milaşlı, zamanımız akıl, muhakeme, ilim ve fen zamanı olduğu için Hıristiyan ve diğer milletlerden insanların İslam'ı ve Kur'an'ı daha iyi anlayarak Müslüman olacaklarını düşünmektedir. Peygamberimiz döneminde bu hakikati anlamayan büyük bir Hıristiyan zümre olmasına rağmen, geçmişte Necasî'nin Müslüman olması, Kudüs ve Mısır'ın fethinde bazı Rum hükümeti erkânının Müslümanlara yardımları gibi örnekler İslam'ın hakikatinin anlaşıldığının göstergesidir. Ona göre bu hakikat daha da anlaşılacak ve Hıristiyanlardan Müslüman olanlar artacaktır.⁵² Örneğin günümüzde Emile Dermenghem (1892-1971) buna başka bir örnektir. Zira söz konusu Fransız oryantalist "Hz. Muhammed'in hayatı" adlı 1929'da basılmış kitabında Hz. Muhammed'in kendine peygamberlik gelmezden önce Hıristiyanlık ve Musevilik hakkında bilgi sahibi kişilerle görüştüğünü, ancak bu kadarcık görüşmeyle Kur'an'ın meydana getirilemeyeceğini ve Hz. Muhammed'in vahye mazhar olduğunu itiraf ettiğini aktarmaktadır.⁵³ Milaşlı, bu konuda Amerikalı Protestan misyonerlerin yazdığı ve Bible House tarafından 1931'de neşredilen "Garpta Dua" adlı eserde Fatihâ'nın Türkçesinin dua olarak kabul etmelerini bir başka örnek olarak zikretmektedir.⁵⁴

Milaşlı'ya göre söz konusu kitap, Müslümanları Hıristiyanlaştırmak için yazılmıştır. Kitaptan alıntılar yapan Milaşlı, misyonerlerin hareket noktalarını oluşturan iddialarını çürütmeye çalışmaktadır. Örneğin kitabının üçüncü sayfasında: "Yirminci asırda yedinci asrın dinini muhafaza etmek istersek, neticenin şayan-ı kabul olmayacağı tabiidir" denilerek Türkleri Hıristiyanlaştırmak maksadını açıklayan kişilere karşı Milaşlı: "Onlar kendi dinlerinin Hz. Muhammed'in dininden altı, yedi asır daha eski bir din olduğunu unutuyorlar mı?" diyerek cevaplandırmaktadır. Ayrıca yine kitabın dördüncü sayfasında: "Garp medeniyeti ile alakadar olan her Türk İsa'ya yabancı kalamaz" ifadesine karşılık Milaşlı şöyle demektedir:

⁵¹ Milaşlı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, s. 3.

⁵² Milaşlı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, s. 4; 74.

⁵³ Milaşlı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 101-102.

⁵⁴ Milaşlı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, s. 8; Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, ss. 30-31.

Bu iddia hiçbir vakit İsa'nın öğretileri ile örtüşmemektedir. Çünkü İsa'nın, fakirlik, dünyaya rağbet etmeme, hiçbir şey için yarını düşünmeme, yüzünün bir tarafına vurana öbür tarafını çevirme ve çamaşırını almak isteyene abanı da verme gibi sözleri Garp Medeniyeti'nin temellerine tamamen zıttır.⁵⁵

Milashı, Müslümanların misyonerlerin bu türden iddialarına ve çalışmalarına karşı dikkatli olmalarını tavsiye etmektedir. Zira ona göre misyonerler başka milletlerin içlerine okullar ve hastaneler ile girmeyi başarmışlardır. Onların okullarına ve hastanelerine gidenlerde sempati oluşması normaldir. Ancak bundan korkulmamalıdır. Şarl Mismer'in "Hristiyanların ilimsizleri, Müslümanların ilimlileri dindar olur" sözünü referans alan Milashı, Hristiyan mekteplerine gidip ilim öğrenenlerin, eğer ailelerinin yanlış yönlendirmeleri olmazsa daha dindar olacaklarını iddia etmektedir.⁵⁶ Milashı, misyonerlerin bugün "Hristiyanlıkta "çağdaş din fikirleri" adı altında yapmak istedikleri yenilikleri, duaları ve ibadetleri İslam'da bulabileceklerini söylemektedir. Ona göre Türkler, akl-ı selim insanlardır, kendi hak dinlerini bırakıp da tahrif edilmiş bir dine inanmayacaklardır.⁵⁷

Milashı, Dermenghem'in, "Müslümanlar "İsa'nın kurban olduğu" inancını anlamıyorlar" iddiasına karşılık "kurban" inancının gerçek haliyle İslam'da mevcut olduğunu söylemiştir. Buna delil olarak Kadir Sûresi'ni, "kadr günü" olarak tefsir etmiş ve ehl-i beyte yapılan zulümleri örnek göstermiştir.⁵⁸ Hz. Ali'nin şehit edilmesi ile ehl-i beyte zulümler yapılmaya başlanmıştır. Ancak onların çektikleri, Ümeyyeoğulları'nın (Emevilerin) bin aylık saltanatından daha hayırlıdır.⁵⁹ Yine Dermenghem'in eserinde: "İslam dini Allah'ın birliği üzerinde, Hristiyanlık ise aşkı üzerinde durur" iddiasına karşılık Milashı, İslam'ın bir manasının da sevgi ve peygamberimizin bir isminin de "habibullah" olduğunu ve hadislerde geçen ifadelerden ve Mevlana, Yunus Emre gibi tasavvufçulardan örnekler vererek ispatlamaktadır.⁶⁰ Hristiyanlık hakkında yazılmış "Din nedir?" kitabında İslam dininin Allah inancını yanlış anlatmalarına karşılık Milashı, İslam'ın korkunç bir Allah tasavvuruna sahip olmadığını; Kur'ân'ın besmele ile

⁵⁵ Milashı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 5-10.

⁵⁶ Milashı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 5-13.

⁵⁷ Milashı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 65-69.

⁵⁸ Milashı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 91-102.

⁵⁹ Milashı, *Kadir Gecesinde Doğru Manası*, ss. 8-9.

⁶⁰ Milashı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 103-116.

başlaması ve Allah'ın 99 isminden 93'ünün lütuf ve ihsana ait olmasını delil göstererek cevap vermektedir.⁶¹

İslam dininde şeriata, kanunlara kutsiyet verilmiş ve onlar, dinden sayılmış olduklarından değişmez itikat edilmişlerdir. Hâlbuki kanunlar dünyanın hallerine göre değişmelidir. Öyle bir itikat, terakkiye manidir. Nitekim Müslümanların terakki edememelerinin sebebi budur. Hz. İsa ise şeriat bırakmaktan kaçınmış, yalnız din ve fazilet öğretmekle iktifa etmiştir. Bu suretle din ile hükümet ve dünya işlerini ayırmış olduğundan Hristiyanlar, kanun yapma konusunda serbest kalmış ve terakkilerine başlıca bu hizmet etmiştir.⁶²

Milaşlı, Hristiyanların bu iddiasına karşılık Ebu Hanife'nin "*din değişmez, şeriat değişir*" sözü gereğince zamanın ve mekânın değişmesiyle ahkâmın da değişeceğini söylemiştir. Buna Müellefe-i kulüb, kısas ve hırsızın elinin kesilmesini örnek vermiştir.⁶³

Milaşlı, Müslümanların Hz. İsa'dan, onun da Müslümanlardan hoşnut olacağını, Hristiyanların Hz. İsa'nın hoşlanmayacağı inançlarından vazgeçmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁶⁴ Ona göre "Biz Hristiyan'ız" diyenlerin azap çekmesine sebep olacak şey, Hz. İsa, Hz. Muhammed'in geleceğini ve ona iman etmelerini söylemiş olmasına rağmen onların bunu saklamaları ve İslam dininin hak olduğunu kabule yanaşmamalarıdır.⁶⁵ Milaşlı, Yuhanna 14:26 ve 15:26'da Allah tarafından ileride gönderilecek olan tesellici (consolateur) diye tavsif olunan insan hakkında Hristiyanlarca "Ruhu'l-Kudüs" tabirinin kullanıldığını, fakat bu kelimenin Rumca "Parakletos" olup kendisinden manevi imdat istenen zat anlamında Hz. Muhammed'e işaret ettiğini belirtmiştir.⁶⁶ Ayrıca Hz. İsa'nın hayatı hakkında bilgilerin çok az olduğunu gerekçe göstererek onun örnek alınmasının doğru olmayacağını savunan Milaşlı, buna karşılık peygamberimizin hayatının tamamıyla kayıt altına alınması ve güzel ahlaki tamamlaması için gönderilmesi hasebiyle Müslümanların peygamberimizin ahlaki ile ahlaklanması gerektiğini söylemiştir.⁶⁷

⁶¹ Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 119-120.

⁶² Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 121-127; Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 14

⁶³ Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 121-127; Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 14.

⁶⁴ Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 127-133.

⁶⁵ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 9.

⁶⁶ Milaşlı, *Hazreti İsa'nın Babası*, s. 61.

⁶⁷ Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 53-59.

5. İslam'ın Emirlerinin ve Yasaklarının Hikmetlerine Dair Görüşleri

Milashlı, İslam'ın emirlerinin mutlaka bir hikmete dayandığını düşünmektedir. Eserlerinde özellikle namaz ve abdestin beden için faydalarına dikkati çekmiştir. Peygamberimizin “*Temizlik imandandır*” buyurarak İslam'ın temizliğe verdiği önem üzerinde durduğunu belirten Milashlı, sıhhati koruma üzerinde durmuştur. Onun eserlerinde İslam'ın emirlerinin sıhhat için faydalarına çokça örnek bulmak mümkündür. Mesela İslam'a göre köpek necistir ve salyasından uzak durulması gerekir. Ancak Avrupalılar köpekleri evlerinde besleyerek insan sağlığına zararlı bir iş yapmakta ve birçok hastalığa sebep olmaktadır. Milashlı “*Ey Enes! Temizliğe riayet et ki ömrün uzun olsun*” hadisini ömrün uzayabileceğini, ayet-i kerimelerde geçen ecel vaktinin değişmeyeceği ile ilgili olarak da ömrün uzaması ile kastın ecel saati olduğu ifade etmektedir.⁶⁸ Milashlı, İslam'ın bedeni temizlik, gusül abdestinin suyla yapılması ve hitan (sünnet) olmayı emretmesinin de hikmetleri ve tıbbi faydaları olduğunu belirtmektedir. Avrupalılar, bedenî temizlik konusunda Müslümanlardan çok şey öğrenmiştir. İslam'ın yeme-içme ile ilgili emirleri hakkında; “*Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin güzellerinden yiyeğin* (Bakara, 168)” ayeti üzerinde duran Milashlı, ayetin metninde geçen “*tayyibat*” kelimesinden maksadın rızık kazanma yönüyle helal, hiçbir surette zararlı olmaması ve temiz olması manaları olduğunu ifade etmektedir. Milashlı, elbiselerin İslam'a uygun şekilleri üzerinde de durmakta ve İslami giyim tarzı ile Avrupalıların giyimini karşılaştırmaktadır. Ayrıca Milashlı, meskenlerin temiz tutulması ve tozlardan korunması ile birçok hastalığın önlenebileceğini belirtmektedir.⁶⁹ Sonuçta İslam'ın emrettiği temizliği yapmak hastalıklardan korunmak için son derece önemlidir. Milashlı eserlerinde İslami ahlakla yaşamının hastalıklardan korunmayı sağladığını ilmi gerçeklerle anlatmaktadır. Bunun yanında Peygamberimizin çeşitli hastalıklara uyguladığı tedavi usullerinin günümüz tıp ilminin verileriyle uyduğunu izah etmektedir. İslam'ın karantina hususunda uyguladığı metotlar bu konuda güzel bir örnektir. Batılılar bu yöntemleri ve medeniyeti bilmezken Müslümanlar, bunları uygulamış ve daha sonra onlara öğretmişlerdir.⁷⁰

⁶⁸ Milashlı, *Din-i İslam ve Ulum*, ss. 81-94.

⁶⁹ Milashlı, *Din-i İslam ve Ulum*, ss.106-204.

⁷⁰ Milashlı, *Din-i İslam ve Ulum*, ss. 205-247.

Milaslı, İslam'ın yasakladığı şeylerin de bir hikmeti olduğunu söylemekte⁷¹ ve gerçekte insan sağlığı üzerinde büyük zararlara sebep olduğunu belirtmektedir. Örneğin dinen yasak olan rakı, şarap, bira ve şüpheli meşrubatın insanlara büyük zararları vardır. Bunun gibi domuz eti de Bakara Sûresi'nin 173. ayetinde dinen yasaklanmıştır. Milaslı'ya göre bu yasağın sebebi; onda bulunan mikrop ve mikropların insan bağırsağında kurtların oluşmasına neden olmasıdır.⁷² Zamanın ilerlemesi ile yeni teknolojik gelişmeler olacak ve bu mikroplar temizlenebilecektir. Milaslı, bu çerçevede "tezkiye" yapılarak domuz etinin ve ölmüş hayvan etinin helal olacağı sonucuna varmaktadır. Milaslı'nın bu görüşü çok tartışmaya sebep olmuş ve ona karşı reddiyeler yazılmıştır. Buna karşı çıkanlardan birisi de Elmalılı Hamdi Yazır'dır.⁷³ Buna ek olarak Milaslı'nın görüş beyan ettiği bir başka konu da ehl-i kitap sayılan Hıristiyan ve Yahudilerin kestiğinin yenmesi ile ilgilidir. Milaslı, Levililer 11. ve 17. bölümlerini delil göstererek, etlerin yenilip yenilemeyeceği hususunda Tevrat ve Kur'an'ın emirlerinin aynı olmadığını söylemektedir. Bu çerçevede dinin bu konudaki emrinin helallik kriterleri ile ilgili değil "tezkiye" ile ilgili olduğu sonucuna varmaktadır.⁷⁴ Milaslı, Japonların ilmin ve fennin emirlerine göre hareket ederek etlerin ve sair yiyeceklerin sıhhi şartlarına riayet etmekte olduklarından Kur'an'ın emrettiği tezkiyeyi yaptıklarını savunmaktadır. Buradan da İslam'ın emrettiği hususlara dikkat etmeyen ehl-i kitabın kestiği yeniyorsa, ilim ve fennin kıstaslarına riayet eden Japonlar gibi milletlerin kestikleri de yenebilir sonucuna varmaktadır.⁷⁵

Milaslı İslam'ın yasakladığı fuşsun bir kanun ile yasaklanmasını olumlu karşılamış ve şöyle diyerek bu yasağa destek vermiştir.

Bir milletin beka ve devamı, ahlakın salahu ile olduğunda herkes müttefiktir. Beden, akıl ve ahlakın salahu konularından en önemlisi ahlakın salahıdır. Aile bağlarının korunması milletin saadetinin şirazesidir. Dinimiz ve milletimiz fuşsu sevmez. Bunların artması hastalıkların artmasına ve ailelerin yıkılmasına sebep olur.⁷⁶

⁷¹ Milaslı, *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi*, s. 8.

⁷² Milaslı daha önceden yazdığı eserinde domuz etinin haram olduğunu hiçbir surette kullanılmaması gerektiğini söylemiştir. (Milaslı, *Din-i İslam ve Ulum*, s. 78). Ancak sonradan kaleme aldığı eserinde domuz etinin tezkiye edildikten sonra kullanılabileceğini savunmuştur. (Milaslı, *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi*, s. 18).

⁷³ Milaslı'nın Elmalılı'nın görüşlerine yazdığı cevap için bkz. Milaslı, *Dinimizi Bilelim*, ss. 21-28.

⁷⁴ Milaslı, *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi*, ss. 23-24.

⁷⁵ Milaslı, *İslam Dininde Etlerin Tezkiyesi*, s. 25.

⁷⁶ Milaslı, "Ahlak Bahsi (Büyük Millet Meclisinde Fuşsun Men'i Hakkında Musib Tedbirler Düşünülmesi Münasebetiyle)", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 583, 10 Ocak 1340, ss. 163-166.

Milaslı, bir Müslüman'ın sebepsiz yere öldürülmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda namus meselesi de olsa düellonun âlem-i İslam'da bir örneği yoktur. Peygamberimiz, "İki mümin kılıç kılıca gelirse ikisi de cehennemliktir" buyurmuştur. Bu bağlamda Milaslı, dinimizin düelloyu haram kılarak yasakladığını, ancak Hz. Ali'nin Muaviye'yi mübarezeye davet etmesi meselesinin bundan farklı olduğunu söylemektedir. Milaslı, Mürted'in öldürülmesi konusunda da Bakara Sûresi 256. ayette "Dinde zorlama yoktur" hükmü gereğince kanuni bir karar almanın mümkün olmadığını belirtmektedir.⁷⁷

6. İslam'ın Hayattan Çıkarılmasına ve Müslümanların Geri Kalmasına Dair Görüşleri

Milaslı, çağdaşlığın hayattan din ve ahlaki çıkarmak demek olmadığını, asıl çağdaşlığın dinini, ahlakını, gelenek ve göreneklerini muhafaza etmek ve İslam'ı tam yaşamak ve çağın ilerlemiş milletlerinin tekniğini almakla mümkün olacağını söylemiştir.

Çağdaşlık gibi manası müphem bir takım tabirlerle halkı yanıltmak ve herkese güya bu zamanda adam yerine konmamız için biz Müslümanların mutlaka dini devletten ayırmamız, dini hiçbir işe karıştırmamamız, daha doğrusu bütün bütün atmamız lazım geleceği fikri vermek için kurulmuş bir hiledir. Gerek bu milletin öz evlatlarından olsun gerek öz olmayıp da bu millete mensup olanlardan bulunsun her kim bu dediğimiz tarzda sa'y ve gayrette bulunursa onun doğruluna ve samimiyetine inanırız.⁷⁸

⁷⁷ Milaslı, "Düello Şer-i Şerife Muvaffak Olabilir Mi?", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 393, 27 Şubat 1335, ss. 39-40; Milaslı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 124-126.

⁷⁸ Büyük Mecmua'nın 4 numaralı nüshasında "Asri (çağdaş) cemiyetlerde dinin yeri" başlıklı bir makale yayımlanmıştır. Milaslı, söz konusu mecmuanın yazılarını ilmi bulmamakla beraber burada geçen iddialara cevap vermiştir. Makalede "Büyük dinlerin geçirmiş olduğu devirler üç safhadan ibarettir. İktisadi devir, hukuki devir, bedii devir. İktisadi devir; İlkel dinlerin bulunduğu safhadır. İlkel toplumlardaki ilahlar iktisadi bir İlah'tır. Vazifesi ekilenlere bereket veya kıtlık vermek, yağmur yağdırmak, kuraklık, semavi afetler meydana getirmektir" iddiasına karşılık Milaslı: "Bunların aslı yoktur. Çünkü dinler başlangıçlarından itibaren kutsi sıfatlara haizdir. Büyük dinlerin iktisadi devirden başlayıp, hukuki devre geçmesi doğru değildir. Büyük din, esasen büyük olarak doğmuş, büyük olarak yaşamıştır. Makalenin yazarı dinin ne olduğuna vakıf değildir" diyerek cevap vermektedir. Milaslı, yine makalede geçen "Hukuki devir; Hıristiyanlıktan sonra başlayan devirdir. Hıristiyanlık ve onu takip eden büyük dinler insanlar arasında adalet ve hukuk fikirlerini doğurmuştur. İlahın vazifesi insanlar arasında adaleti temin etmektir. Hıristiyanlık mensuplarını her işte serbest bıraktığından dolaydır ki terakkilerini temin etmiştir. İslam dininin her şeye müdahalesi mensuplarının terakkilerine mani olmuştur. Bedii devir; dinin son zamanlarda almaya başladığı zamandır. Bu devirde din, yalnız fertlerin manevi hayatına hitap eden ve onlara bedii doğrular teminine çalışan bir müessesedir. Asri cemiyetlerde din, bu üçüncü şekilde tecelli etmeye başlamış, din yalnız uhrevi şeylere karışan, insanların yalnız ahretine müteallik hareketlerini tanzim eden bir müessese halini almıştır. Asri devletlerde din ile hukuk, din ile devlet, din ile bilim birbirinden ayrılmıştır" ifadelerine katılmadığını belirtmektedir. Bkz. Milaslı, "Din ve Asrılık", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 408-409, 17 Nisan 1335, ss. 168-171.

Buna ek olarak Milaşlı, milletlerin ilerlemesini kadın ve erkeğin karışmasına ve içkilerin serbestçe kullanılmasına bağlayanlarına karşı çıkmaktadır. Ona göre çağdaş milletler dini hayattan çıkarmamış, aksine resmi ve gayr-i resmi hayatı dine bağlamışlardır. İngiltere ve ülkemizdeki Avrupalı, Amerikalı, Katolik ve Protestan gruplar buna en güzel örnektir.⁷⁹

Milaşlı, batıda başlayan dinsizlik cereyanının memleketimize sirayet ettiğini, sonuçta dinin itikat ve esaslarına karşı şüpheler uyandırdığını belirtmiştir. Hatta bu sebeple Müslümanlar arasında intihar artmıştır.⁸⁰ Yeni bir bakış açısıyla İslam'ı anlatacak eserler yazılma ihtiyacı doğmuştur. Asrın mekteplerinin ihtiyacına uygun bir tarz ve üslupla dini bir eser kaleme alan Aksekili'yi, Milaşlı, "Asrın yanlış yollarına insanımızın gitmesini engelleyecek nurani bir meşale yakmıştır" diyerek kutlamıştır.⁸¹ Ayrıca bu konuda yazarlara da görevler düştüğünü belirtmiş ve "İlmimiz yok, hele amelden büsbütün mahrumuz, ahlakımız bozuldu" diyenlere de cevap vermiştir.⁸²

Milaşlı döneminin önde gelen tartışma konuları arasında yer alan Müslümanların geri kalması konusunda şöyle demektedir.

Kur'an'ın ilk emri "oku" ve birçok ayetleri ilim tahsilini âmir olduğundan okuyup yazmak uğrunda büyük himmetlerde bulunan ilk Müslümanlar o vakit cehalet içinde bulunan Hristiyanları mağlup etmişler⁸³

Milaşlı, başka milletlerin ileri gitmediğini, bilakis Müslümanlar geri kaldığını belirtmiştir.⁸⁴ Ona göre İslam âleminin günümüzde fakr-u zaruret içerisinde olmasının ve Müslümanların geri kalmasının sebebi dinimiz değil, Müslümanların kendisidir.⁸⁵

Milaşlı, Hristiyanların haclı seferleri ve Endülüs mektebinde gördükleri dersleri okuyarak eğitime önem verir hale geldiklerini, böylece ilerlediklerini iddia etmektedir. Fakat dinleri İslam gibi ilim tahsilini emretmediğinden alfabelerinin kolaylığına rağmen uzun zaman Müslümanları geçemediklerini ancak matbaanın icadı ile bunun mümkün

⁷⁹ Milaşlı, "İçkilerin Amerika'da Resmi Memnuiyeti Acaba Hangisi Asrılık", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 410-411, 1 Mayıs 1335, ss. 191-193.

⁸⁰ Milaşlı, "İntihar (İlm-i Ahlak ve Din Nazarında)- I", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 585, 24 Ocak 1340, ss. 199-201; Milaşlı, "İntihar (İlm-i Ahlak ve Din Nazarında)- II", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 586, 31 Ocak 1340, ss. 210-212.

⁸¹ Milaşlı, "Aksekili Ahmet Hamdi Efendi'nin 'Dini Dersler' Kitabı Mühim Bir Eksikliğimizin İtmasına Doğru Büyük Bir Hatve", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 442, 25 Eylül 1335, ss. 219-221.

⁸² Milaşlı, "Ne, Nasıl, Niçin Yazmalıyız", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 435-436, 14 Ağustos 1335, ss. 102-105.

⁸³ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 3.

⁸⁴ Milaşlı, "Başka Milletler Ne İçin Terakki Ediyorlar, Biz Ne İçin Edemiyoruz", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 427-428, 10 Temmuz 1335, ss. 86-87.

⁸⁵ Milaşlı, *Hakikat-i İslam*, ss. 217-221; Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 4.

olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Milaşlı, şöyle diyerek Avrupalıların bugünkü ilerlemesinin Müslümanlar sayesinde olduğunu iddia etmektedir.

Avrupalıların devre intibahları Müslümanların Endülüs'e geçmelerinden sonra olmuştur. Haçlı seferleri ile de bu uyanış kuvvet bulmuştur. Endülüs mekteplerine Avrupa'dan gelen Hıristiyan talebeler, İslam medreselerinde ilim öğrenmişlerdir. Avrupalıların 15. ve 16. yüzyıllarda ilerlemesi, Müslümanların Avrupa'ya geçmesine ve matbaanın icadına bağlıdır.⁸⁷

Yeniden ilerlemek için Müslümanlar öncelikle yeise düşmemeli ve hakiki ehl-i imana layık bir şekilde çalışmalıdır. Ona göre medeniyet ve dinin üç esası vardır; aklın salahı, bedenın salahı ve ruhun salahı. Bunları gerçekleştirmek ile büyük terakkiler tekrardan gerçekleşecektir. Aklın salahı, ilim ve marifetle; bedenın salahı, bedenen sıhhatle ve ruhun salahı, ahlâkla mümkün olacaktır.⁸⁸ İslam'ın muktezası ilmü irfan, adlı ihsan, intizam ve ümrandır. Her türlü terakkinin mebdei budur. Dinlerindeki akla ve mantığa uymayan sözler sebebiyle batılı düşünürlerin dinlerine inanamaz olmaları ülkemizde münevver geçinen taklitçilere sirayet etmiş ve "Bu sırada dinle ileri gidilmiyor" demelerine sebep olmuştur. Ancak Milaşlı'ya göre bu iddiada bulunanlar İslam dininin hakikatini anlayamamış, gafil insanlardır.⁸⁹

Milaşlı, geri kalmamızın sebebi olarak; ahlak, içtihat kapısının kapalı olması, ulemanın dini yanlış anlaması, kadınların tesettürlü olması ve kadere iman gibi sebeplerin gösterilmesine karşı çıkmıştır.⁹⁰ Ona göre İslam dünyasının geri kalmasını sadece Türklere yüklemek de yanlıştır. O, geri kalmanın sebebini, halkın ve buna paralel olarak başa gelen hükümetlerin de bozulmasına bağlamaktadır.⁹¹ Milaşlı, Rıza Tevfik'in Darü'l-Fünun'daki konuşmasına cevap olarak yazdığı makalesinde şöyle demektedir:

Gerı kalmış bir milletin terakkisini temin vazifesiyle mükellef olanlar, bu işin sırf akıl ve içtihat veya emir ve nehiy kuvvetleriyle olmayacağını bilmelidirler. Öncelikle milletin ahval-i ruhaniyesine vakıf olunmalı, ondan sonra eğitim kurallarının güzel bir şekilde tatbik edilmesi

⁸⁶ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 3.

⁸⁷ Milaşlı, "Müslümanlar Neden Geri Kaldılar ve Niçin İlerleyemiyorlar", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 423-424,

⁸⁸ Milaşlı, "Müslümanlar Neden Geri Kaldılar ve Niçin İlerleyemiyorlar", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 423-424, 19 Haziran 1335, ss. 56-59; Milaşlı, "Akl-i Salah (Bizde İlm-i Terbiye-i Etfal Ne İçin Olamıyor)", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 588, 14 Şubat 1340, ss. 249-252; Milaşlı, *Hıristiyanlık ve Müslümanlık*, s. 10.

⁸⁹ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 4.

⁹⁰ Milaşlı, "Geri Kalmaklığımızın Sebebi Dinimiz midir? Usulsüzlük müdür? Daha Başka Bir Şey midir?", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 429-430, 17 Temmuz 1335, ss. 101-104.

⁹¹ Milaşlı, "Başka Milletler Ne İçin Terakki Ediyorlar", ss. 87-88.

gerekir. Tanzimatçılar bunlara riayet etmemiş, aksine milletin zıttına hareket etmişler ve onların tasvip etmediği balolar ve tiyatrolar düzenlemişlerdir. Fena halimizin sebebi, avamı avam bırakmak, sadece yüksek tahsil erbabı yetiştirmek sevdamızdır. Asıl yapılması gereken medreselere yeni ilimleri ilave etmek, yetişecek milletin ruhuna uygun talebeyi birçok seneler Avrupa'ya göndererek ilim ve fen branşlarında yetiştirmektir. Milletin hepsini kolayca okur-yazar yaparak, anne olacak bütün kadınların birkaç sene zarfında çocuk yetiştirmek ile ilgili kitapları okumalarını sağlamak gereklidir. Bu konuda Japonya örnek alınabilir.⁹²

Milaslı, Rıza Tevfik gibi erkeklerle kadınların birlikte tahsil etmesini isteyen ve eğitimde kayıtsız şartsız Avrupa'yı taklit etmek fikrinde olanlara da karşı çıkmaktadır. Ona göre önce ilköğretim genelleştirilmeli ve eğitim usulleri, milletin ruhunu okşayarak temin edilmelidir. Milaslı, bir takım gençlerimizin devlet ve milletimizin terakkisini ancak batının ilerlemesini taklit ederek, Arapça ve dini eserlere hiç ehemmiyet vermeyerek olacağını savunmalarına karşı çıkmaktadır. Yapılması gereken şey, Japonlar gibi Avrupalıların iyi hallerini almak, kötü hallerini ise almamaktır. Milaslı, *“Din-i mübinde her şey vardır demek her şeyin esası, mizanı vardır anlamına gelir ki batının işlerini tetkik ettikten sonra iyi olanları alınmalıdır”* demektedir, Avrupa'ya eğitim almak için gönderilecek gençlerimizin de terbiye-i diniye ve milliyeye aldıktan sonra gönderilmelerinin gerekli olduğunu savunmaktadır.⁹³

7. Kur'an İle İlgili Görüşleri

Milaslı'nın yaşadığı dönemdeki tartışma konularından birisi, Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi meselesidir. Ona göre *“tercüme edilsin”* diyenlerin bazıları halis bir niyetle bunu istemişler ve Kur'an'ı anlayarak okumayı düşünmüşlerdir. Bazı kimseler ise bu konuda kötü niyetli olmuş ve tercümeyle namazda Kur'an'ın yerine okumayı yani *“Türkçe ibadet yapmayı”* istemişlerdir. Milaslı, Kur'an'ın İngilizce, Almanca ve Fransızca tercümelerinin hakikaten tercüme değil, sadece aslının taklidi olduğunu ve tercümenin hiçbir zaman Kur'an'ın yerini tutamayacağını savunmaktadır. Fakat bugün insanların eskiye nazaran daha az Arapça bildiklerinden ve daha çok dünyevi ilimlerle meşgul olduklarından dolayı Kur'an'ı anlamadıklarını söyleyen Milaslı, Kur'an'ın hükümlerinin ve manasının

⁹² Milaslı, *“Hala Eski Yanlış Yollara Gidiyoruz”*, *Sebilürreşad*, C. 16, S. 416, 22 Mayıs 1335, ss.232-234.

⁹³ Milaslı, *“Din-i İslam ve Ulumu Fünun”*, *Sırat-i Müstakim*, C. 4, S. 97, 1 Temmuz 326, ss. 329-330.

doğrudan doğruya anlayabilmek için Kur'ân'ın Türkçeye tercümesinin elzem olduğunu söylemektedir. Beyrut Sıhhiye Müfettişi olduğu dönemde Milaslı, konuyu birçok kişi ile tartışmıştır. Sonuç olarak "Kur'ân tercüme edilsin fakat aslının aynısı olduğu iddia edilmesin" demiştir.⁹⁴ Milaslı, Kur'ân'ın temel maksadını içinde barındıran Fatıha Sûresi'ni tercüme ederek bu işin yapılabileceğini ispata çalışmıştır.⁹⁵ Milaslı, Kur'ân'ı hakkıyla tefsirinin, bir kişi tarafından değil bir heyet (akademi) tarafından yapılması gerektiğini savunmuştur.⁹⁶ Ona göre böyle yapılırsa, murad-ı ilahiyi anlamak açısından daha iyi olacaktır.

Milaslı, Müslümanların Tevrat ve İncilleri okuyarak Kur'ân ile kıyas etmelerinin önemli olduğunu belirtmektedir. Bu sayede tefsirlere girmiş olan hurafeler ortaya çıkacaktır. Milaslı, "Kur'ân'ı muhakkak biz indirdik ve onu muhakkak biz muhafaza ederiz (Hicr 9)" ayet-i kerimesinden hareketle Kur'ân'ın tümüyle mucize olduğunu, insanların ona herhangi bir müdahalesinin olmadığını ve tahriften uzak olduğunu beyan etmektedir. Milaslı, Kur'ân'ın belağat olarak, dini esaslarına ait metanetiyle, emrettiği ibadetlerin hikmetleriyle, İslam dininin ahlak ve hukuk ilmindeki mükemmelliğiyle, yaratılışa, geçmiş zamanlara, geleceğe, ilmî ve fennî hususlara ait verdiği bilgilerle, toplumsal ve siyasi emirleriyle ve O'nun emirlerine uyanların ruhani feyizlere nail olması yönüyle mucize olduğunu belirtmektedir. Milaslı, dini ilimler metafizik olarak nitelendirilmesine rağmen, gerçekte bu meseleler tabiattan hariç tutulamaz, görüşünü benimsemiştir. Fatır Sûresi 43. ayette "Allah'ın kanununda ise asla bir değişme bulamazsın! Ve Allah'ın kanununda asla bir sapma bulamazsın" şeklinde geçen bu ifadelerden hareketle görüşünü desteklemeye çalışan Milaslı, Allah'ın tüm yaptıklarını değişmez tabiat kanunları dâhilinde yarattığı ve tabiata aykırı hallerin olamayacağı görüşünü savunmaktadır. Mucizeyi akla, mantığa ve müsbet ilimlere muhalif olmayan harikulade olaylar olarak tanımlamaktadır.⁹⁷ Milaslı, tabiat kanununu bozarak gerçekleştiği söylenen mucize ve keramet rivayetlerini kabul etmez, bunu tasdik etmemenin de mucize ve kerametleri reddetmek anlamına gelmediğini söyler.⁹⁸ Milaslı, miraç mucizesinin ruhi olarak ele alınması gerektiğini, aksi takdirde tabiat

⁹⁴ Milaslı, Kur'an Tercüme Edilebilir Mi?, ss. 1-7; Milaslı, "Kur'ân-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi?", *Sebilürreşad*, C. 15, S. 390, 5 Şubat 1335, ss. 447-449.

⁹⁵ Milaslı, *Kur'an Tercüme Edilebilir Mi?*, ss.8-16; Milaslı, "Fatıha Tefsiri", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 391, 13 Şubat 1335, ss. 1-3.

⁹⁶ Milaslı, *Dinimizi Bilelim*, s. 28; Milaslı, *Kadir Gecesinin Doğru Manası*, s. 14.

⁹⁷ Milaslı, *Kur'anın Mucizeleri*, ss. 12-20; Milaslı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 69-70.

⁹⁸ Milaslı, *Dinimizi Bilelim*, s. 13.

kanunlarına aykırı olması sebebiyle bunun imkânsız olduğunu düşünmektedir.⁹⁹

Milaşlı, Peygamberimizin Miraç'ta Allah'ı görme hadisesi ile Müslümanların âhirette Allah'ı görecekleri (Ru'yetullah) inancını kabul etmemektedir.¹⁰⁰ Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya, onun Mutezile gibi ru'yetullah'ı inkâr ettiğini söylemiş, buna karşılık Milaşlı, A'raf Sûresi 143. ayeti delil göstererek insan için Allah'ı görmenin mümkün olmadığını iddia etmiştir. Ayrıca Milaşlı, Cebrail'in gözle görülür bir mahlûk değil kalbe inen bir hal olduğunu belirtmektedir. O, Kur'ân'da İsrâfil'in ve Azrail'in geçmediğini, insanların canlarını almakla görevli yalnızca bir melek değil türlü melekler olduğunu savunmuştur.¹⁰¹

Milaşlı Kadir Sûresi'ni tefsir ederken günümüzde bilinenin aksine yeni bir yorum yapmaktadır. Kadir Gecesi'ni "kadr gecesi" olarak tercüme eden Milaşlı, sûrenin ehl-i beyte yapılan zulümlere işaret ettiğini belirtmektedir. Sûredeki "*bin geceden hayırlıdır*" ifadesinin ise Emevilerin hakiki saltanatlarının bin ay süreceğine işaret olduğunu söylemektedir. Ayrıca dinimizde zaman ve mekân için mukaddeslik olmayacağını, kadir gecesi'nden maksadın senenin muayyen bir zamanına mübareklik atfı değil, bu gecenin bin aydan hayırlı olması, o bin aydaki yapılmış hayırlı işlerin unutulmamasına bağlamaktadır.¹⁰² Kadir gecesini değerlendirmek için insanlar dua ve ibadet yapmalı, camilerde Kur'ân ve mersiyeler okunmalı, vaizler ise ehl-i beytin Allah ve peygamber yanındaki sevgi ve makamlarını anlatmalıdır. Bu surette de ehl-i beyte sevgi, düşmanlarına da nefret uyandırılmalıdır.¹⁰³ Milaşlı'nın bu konuda kimden etkilendiği ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Milaşlı, Âl-i İmran 7. ayette geçen muhkem ve müteşâbih kavramlarını açıklarken, müteşâbih ayetlerin gelecekte gerçekleşecek fenni keşifler olduğunu söylemiştir. Bu ayetlerin manalarını tam manasıyla bilmek Allah'a aittir. Ancak ilimde ilerlemiş insanlar bu konuda çalışmalar yapmalıdır.¹⁰⁴ Milaşlı, muhkem ayetlerin manaları açık olduğundan onları tevile lüzum olmadığını, müteşâbih ayetlerin ise mecazî manaları olduğundan birden fazla anlam vermeye müsait olduğunu söylemiştir. Müteşâbih ayetlerdeki maksat, dinin temellerini kuvvetlendirmektir. Bu ayetler aynı zamanda

⁹⁹ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, s. 10.

¹⁰⁰ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, ss. 34-38.

¹⁰¹ Milaşlı, *Dinimizi Bilelim*, ss. 34-47.

¹⁰² Milaşlı, *Kadir Gecesi'nin Doğru Manası*, ss. 9-11; Milaşlı, *Hristiyanlık ve Müslümanlık*, ss. 96-99.

¹⁰³ Milaşlı, *Kadir Gecesi'nin Doğru Manası*, s. 15.

¹⁰⁴ Milaşlı, *Hazreti İsa'nın Babası*, ss. 54-56.

başka hakikatlere de işaret etmektedir.¹⁰⁵ Milaslı, ilk tevli Peygamberimizin, İsrâ Sûresi 72. ayette geçen körlüğü, kalp körlüğü olarak açıklamasıyla yaptığını ifade ettikten sonra müteşâbih olarak gördüğü ayetler hakkındaki yorumlar yapmıştır. Bakara Sûresi 30. ayette şöyle geçmektedir:

Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökcek birini mi yaratacağın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti.

Milaslı bu ayette geçen “melek” kelimesine Allah’ın emirlerini icra eden bütün kuva, melekler ve başka mahlûkların dâhil olduğu, ayette geçen “halife” kelimesinin ise kendisinden öncekilerin yerine gelmek anlamına geldiği, bundan dolayı Hz. Âdem’den evvel başka insanların yeryüzünde var olduğu şeklinde yorumlamıştır.¹⁰⁶ Bakara Sûresi 35-37. ayetlerde bahsedilen Hz. Âdem’in yasak ağaçtan yemesi ve cennetten çıkarılması olayını Milaslı, buradaki cenneti, insanların fena temayüllerine aldanmadan meşru nimetlerle sıkıntısız yaşadığı hayat olarak, şeytana uyup yasak meyveden yemelerini ise nefislerindeki şeytani vehimlere mağlup olmaları şeklinde yorumlamıştır. Bu olaydan sonra insanlar yüksek bir makamdan yere yani günahkârlık derecesine inmişlerdir. Allah’ın inayetiyle akli başına gelen insan bundan sonra Hakka yönelmiştir.¹⁰⁷ Milaslı, Bakara Sûresi 60. ayette geçen Hz. Musa’nın esasını mecazî olarak ele almış ve bunun tedbir ve tevessül anlamlarına geldiğini söylemiştir. Buna göre Allah (cc) Hz. Musa’ya su bulacağı yeri ve yapılacak tedbiri vahyetmiş, o da bu vahiy gereğince hareket ederek suyu bulmuştur.¹⁰⁸ Milaslı, Bakara Sûresi 260. ayette anlatılan Hz. İbrahim’in dört kuşu parçalaması ve bunların tekrar bir araya gelmesi olayını, tabiat kurallarına aykırı olması sebebiyle kabul etmeyerek rüyada gerçekleştiğini iddia etmiştir. Âl-i İmran Sûresi 49. ayette anlatılan Hz. İsa’nın mucizelerini yorumlayan Milaslı, çamura üflemesi ve kuş olmasını insanı terbiye etmek, eğitmek, yüksek makama iletmek ve sâlih

¹⁰⁵ Milaslı, müteşâbih ayetlerin tefsirlerini Safranbolu Kâtibi Ali Murtaza Bey’in soruları üzerine yazmıştır. Murtaza bey: “Kur’ân’ın birçok yerinde Hz. Muhammed, insanların hepsine gönderildiği bildirildiği halde neden bazı yerlerde Mekke civarına ve Arap lisanı konuşanlara mahsus gibi gösterilmektedir?, Kur’ân’da Cenab-ı Hakkın Mekke’nin Allah’ı diye zikredilmesinin hikmeti nedir?, Kur’ân, Araplardan başka bir kavme gelseydi, ona iman etmezlerdi denmiş o halde mesela Türklerin iman etmemeleri icap etmez mi?” sorularını sormuş ve Milaslı bunlara cevap vermiştir. Bkz. Milaslı, *Kur’annın Mucizeleri*, ss. 68-72.

¹⁰⁶ Milaslı, *Kur’annın Mucizeleri*, ss. 103-105.

¹⁰⁷ Milaslı, *Kur’annın Mucizeleri*, ss. 107-108.

¹⁰⁸ Milaslı, *Kur’annın Mucizeleri*, ss. 108-116.

kimseler yetiştirmek, körü ve alacayı iyileştirmesini kalp gözleri kör olan gafilleri ve içi-dışı bir olmayanları iman ile nurlandırmak ve ölüyü diriltmesini ise kâfiri Müslüman yapmak şeklinde yorumlamıştır. Milaslı Kehf Sûresi 74. ayette Hızır'ın (a.s.) çocuk öldürmesi olayını doğru bulmayarak bunun rüyada gerçekleştiğini iddia etmiştir. O, Tâhâ Sûresi 18-22. ayetlerde geçen Hz. Musa'nın esasından maksadın risâlet olduğunu, esasını yere atmasını "dini tebliğ etmek", "elini yanına sok, kusursuz bembeyaz ışık olarak çıksın" ifadesini de "tefekkür etmek, mülahazalı davranmak" ve el sürdüğü işlerde muvaffak olmak" olarak yorumlamıştır. Milaslı, Enbiya Sûresi 69. ayette geçen ateşin Hz. İbrahim'i yakmamasının, soğutulup selamet bir hale getirildikten sonra olduğunu belirtmiştir. O, Şuara Sûresi 63-66. ayetlerde Hz. Musa'nın esasını vurarak denizi ikiye ayırması olayını kabul etmemiş, bunun denizin şiddetli dalgalarının durması olarak anlamıştır. Tâhâ Sûresi 77. ayetinde geçen "kuru bir yol yaptık" ifadesini gemilerle taşıma olarak yorumlayan Milaslı, Neml Sûresi 15-45. ayetlerinde geçen olaylar hakkında; kuşların dillerinin anlaşılmasını, bu hususlarda maharetli kişilerin varlığına bağlarken Hz. Süleyman'ın ordusunda cinlerin bulunmasını onun aleyhinde olanlardan mağlup olup hizmetine girmiş kötü fikir taşıyan insanlar olduğunu iddia etmiştir. O, Sebe Sûresi 14. ayette Hz. Süleyman'ın ölmesini, saltanatının ve hükümünün çürümesi; dabbetü'l-arzı ise onun saltanatını yıkmak için fesat çıkarıcılar olarak tevil etmektedir. Milaslı, Hud Sûresi 40. ayette geçen Nuh Tufanı'nın umumi değil sadece Nuh'un kavmine münhasır olduğunu kabul etmektedir. O, Ankebut Sûresi 14. ayette geçen Nuh'un (a.s.) kavmi arasında 950 sene yaşamasının mümkün olmadığını, bunun o dönemde yaşayan insanların zaman kavramına yükledikleri anlamla ilgili olduğunu iddia etmektedir. Aynı şekilde Ashâb-ı Kehf'in 309 sene yaşamasını ilk gerçek Hıristiyanların düşmanlarının baskıları sebebiyle 309 sene saklı yaşamaları olarak yorumlamaktadır. Milaslı, Saffat 142. ayette Hz. Yunus'u balığın yutmadığını, bir lokma gibi ağzına alması şeklinde olduğunu söylemektedir. Balığın karnında kalmasını ise akla ve mantığa uygun bulmadığı için kabul etmektedir. Milaslı, Fetih Sûresi 1-3. ayetlerde "Peygamberin günahı" kavramını, Hıristiyanların kullanarak Peygamberimize günah isnat etmeleri, buna karşılık Hz. İsa'nın günahsız olduğunu ve günahkâr bir peygamberin nasıl olur da şefaate edeceği gibi iddialarına karşılık yorumlamış ve Hudeybiye anlaşmasının Peygamberimizin hatası olarak anlaşılıp daha sonra Müslümanların lehine dönüşmesi, Peygamberimizin günahı

zannedilen şeyin tamamıyla sevap ve hayır olduğunu belirtmiştir. Ayette günahının affolunmasını ise günahkâr olduğu bilincinin giderilmesi şeklinde anlamıştır. Milaşlı, Kamer Sûresi 1. ayette geçen ayın yarılması hadisesini ise geçmişte ayda canlıların bulunduğu ve bir zaman sonra orada kıyametin koptuğu şeklinde yorumlamıştır. O, Fil Sûresi'nde bahsedilen Ebrehe ordularının dağılmasına sebep olan şeyin, kuşlardan onlara gelen bir hastalık olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

Sonuç

Milaşlı'nın hayatına ve eserlerine bakıldığında, onun din-bilim ilişkisi konusuna önemle eğildiği ve din ile bilimin hiçbir suretle birbiriyle çatışmayacağını ispata çalıştığı ortaya çıkmaktadır. O, pozitivistten etkilenmiş, bu çerçevede Kur'ân'da geçen birçok ayet ve mucizenin, aklın ve bilimin kıstasları dışında olmadığını savunmuştur. O, Müslümanların Kur'ân'ı gerektiği şekilde okuyarak, ilim ve fenle ileri gideceğini belirtmiştir. Bu sebeple Kur'ân'ın tercüme edilmesini istemiş ancak Türkçe ibadet yapılmasına karşı çıkmıştır.

Milaşlı, eserlerinde Hıristiyanların inançlarının akıl ve fenle uyumadığını örneklerle açıklamıştır. Buna karşılık İslam'ın inanç ve öğretilerinin akla uygunluğunu anlatarak İslam'ın hak din olduğunu ispata çalışmıştır. Ayrıca o, İslam'ın namaz, abdest, sünnet ve temizlik gibi emirlerinin vücut için faydalarını ve içki gibi yasaklarının zararlarını belirterek İslam'ın fitrat dini olduğunu vurgulamıştır.

Milaşlı, Türkiye'deki literatüre tıp ve dil alanlarının yanı sıra İslam dini ve düşüncesiyle ilgili önemli eserler kazandırmıştır. Onun İslam'ı savunmak için ortaya koyduğu fikirler, kendi döneminde tartışmalara sebep olmuş hatta Müslümanlığının sorgulanmasına yol açmıştır. Bunlardan biri domuz ve ölmüş hayvan etinin bilimin ilerlemesiyle tezkiye edildikten sonra yenilebilmesinin mümkün olduğu görüşüdür. Bunun yanı sıra o, Hz. İsa'nın insan bir anne babadan, normal yollarla dünyaya geldiğini iddia etmiştir. Kadir gecesini "kadr gecesi" olarak tefsir eden Milaşlı, bunu ehl-i beyte yapılan zulümlerle ilişkilendirmiştir. Buradan da hadiseyi, Hıristiyanlıktaki, Hz. İsa'nın insanlığın günahı için "kurban" olmasının İslam'daki gerçek hali olarak zikretmiştir. Ayrıca o, İsrail ve Azrail'den Kur'ân'da bahsedilmediğini söyleyerek onların varlığına karşı çıkmıştır. Burada aynı anda dünyanın birçok yerinde ölümlerin gerçekleşmesini bir meleğe

¹⁰⁹ Bkz. Milaşlı, *Kur'anın Mucizeleri*, ss. 108-161.

yüklemenin akıl ile bağdaştıramamış olsa gerektir. Milaslı'nın mucize olarak kabul edilen olayları farklı yorumlamasının sebebi, bu tür olayların ilim sahiplerine ispatını mümkün görmemesi ve Kur'an'da şüpheye yol açabileceğini düşünmesidir. İslam'a zarar gelmesinden endişe etmesi onu bu tür yorumlar yapmaya sevk etmiştir.

Kaynakça

- Akçay, Yusuf, "Osmanlı Dönemi Alfabe Tartışmaları Bağlamında Dr. İsmail Hakkı Bey ve İslah-ı Huruf Cemiyeti", Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, Erzurum, 25-27 Nisan 2007.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Anglikan Kilisesine Cevap*, Sad. Fahri Unan, Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Milaslı, İsmail Hakkı, "Ahlak Bahsi (Büyük Millet Meclisinde Fuhşun Men'i Hakkında Musib Tedbirler Düşünülmesi Münasebetiyle)", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 583, 10 Ocak 1340.
- _____, "Akl-i Salah (Bizde İlm-i Terbiye-i Etfal Ne İçin Olamıyor)", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 588, 14 Şubat 1340.
- _____, "Aksekili Ahmet Hamdi Efendi'nin 'Dini Dersler' Kitabı Mühim Bir Eksikimizin İtmamına Doğru Büyük Bir Hatve", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 442, 25 Eylül 1335.
- _____, "Başka Milletler Ne İçin Terakki Ediyorlar, Biz Ne İçin Edemiyoruz", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 427-428, 10 Temmuz 1335.
- _____, *Dinimizi Bilelim ve Bildirelim*, Ankara: Yeni Cezaevi Basımevi, 1946.
- _____, *Din-i İslam ve Ulum ve Fünun*, Dersaadet: Numune-yi Tıbaat, 1909.
- _____, "Din-i İslam ve Ulumu Fünun", *Sırat-i Müstakim*, C. 4, S. 97, 1 Temmuz 326.
- _____, "Din ve Asrılık", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 408-409, 17 Nisan 1335.
- _____, "Düello Şer-i Şerife Muvaffak Olabilir Mi?", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 393, 27 Şubat 1335.
- _____, "Fatıha Tefsiri", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 391, 13 Şubat 1335.
- _____, *Frenji İleti Hakkında Elzem Olan Malumat*, İstanbul: Asır Matbaası, 1901.

- _____, "Geri Kalmaklığımızın Sebebi Dinimiz midir? Usulsüzlük müdür? Daha Başka Bir Şey Midir?", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 429-430, 17 Temmuz 1335.
- _____, *Hakikat-i İslam*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1925-1927.
- _____, "Hala Eski Yanlış Yollara Gidiyoruz", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 416, 22 Mayıs 1335.
- _____, *Hıristiyanlık ve Müslimanlık*, İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935.
- _____, "Hilal-i Ahdar Cemiyeti Doktor Milaslı İsmail Hakkı Bey'in Nutku (İçki İle Mücadele Etmek İçin Yapılan Toplantı Sonrasındaki Konuşmalardır)", *Sebilürreşad*, C. 18, S. 462, 1 Nisan 1336.
- _____, "Hukukumuzu Muhafaza İçin Nasıl Çalışmalıyız", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 417-418, 29 Mayıs 1335.
- _____, "Huruf-i Munfasıla Numunesi ve Menafi'i Hakkında Birkaç Söz", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 435-436, 14 Ağustos 1335.
- _____, "İslah-ı Huruf Meselesi", *Sebilürreşad*, C. 10, S. 250, 13 Haziran 1329.
- _____, *İçki Beliyyesi ve Kurtulmanın Çareleri*, Dersaadet: Hilal Matbaası, 1915.
- _____, "İçkilerin Amerika'da Resmi Memnuiyeti Acaba Hangisi Asrilik", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 410-411, 1 Mayıs 1335.
- _____, "İçkilerin Menine Çalışmak Lüzumu", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 412-413, 8 Mayıs 1335.
- _____, "İntihar (İlm-i Ahlak ve Din Nazarında)-I", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 585, 24 Ocak 1340.
- _____, "İntihar (İlm-i Ahlak ve Din Nazarında)-II", *Sebilürreşad*, C. 23, S. 586, 31 Ocak 1340.
- _____, *İslam Dininde Etlere Tezkiyesi*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1933.
- _____, "İşlerini Naehil Ellere Tevdi Eden Milletler Yaşayamazlar", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 419-420, 5 Haziran 1335.
- _____, *Kadir Gecesinde Doğru Manası Nedir ve Asıl Sevabı Nereden Geliyor?*, İstanbul: Reklam Basımevi, 1936.
- _____, *Kur'an Tercüme Edilebilir mi? Ve Yeni Vadide Fatıha Tercüme ve Tefsiri*, 2. Baskı, İstanbul: Hilal Matbaası, 1924.
- _____, "Kur'ân-ı Kerim Tercüme Olunabilir mi?", *Sebilürreşad*, C. 15, S. 390, 5 Şubat 1335.
- _____, *Kur'ana Göre Hazreti İsanın Babası*, İstanbul: Ankara Matbaası, 1934.

- _____, *Kur'anın Mucizeleri ve Mütaşabih Ayetlerin Tefsirleri*, İstanbul: Türkiye Matbaası, 1935.
- _____, "Lisaniyyat/Yeni Yazının El Yazısında da Bitişmemesi Büyük Meziyettir", *Sebilürreşad*, C. 12, S. 290, 20 Mart 1330.
- _____, *Malarya Yani Sıtma Hakkında Kimler Neler Bilmeli*, İstanbul: Hilal Matbaası, 1925.
- _____, "Milletimiz İçin En Müthiş Tehlike Sıhhsizliktir. Teşkilat-ı Sıhhiyemiz Nasıl Olmalı?", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 437-438, 21 Ağustos 1335.
- _____, "Milletlerin Terakkisinde Elifbanın Hissesi", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 431-432, 24 Temmuz 1335.
- _____, "Müslümanlar Neden Geri Kaldılar ve Niçin İlerleyemediler", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 423-424, 19 Haziran 1335.
- _____, *Namazın Tıbben Faydası*, İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1898.
- _____, "Ne, Nasıl, Niçin Yazmalıyız", *Sebilürreşad*, C. 17, S. 435-436, 14 Ağustos 1335.
- _____, *Tamim-i Maarif ve Islah-ı Huruf*, İstanbul: A. Asaduryan Matbaası, 1908.
- _____, "Verilen Sözü Tutmak, Sıdk-i Ahd ve Sıdk-i Va'd", *Sebilürreşad*, C. 16, S. 421-422, 12 Haziran 1335.
- _____, *Yeni Harflerle Elifba*, İstanbul: Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı, 1917.
- _____, *Yeni Yazı ve Elifbası*, İstanbul: A. Asaduryan Matbaası, 1909.
- Milliyet Gazetesi*, İstiklal Savaşı Gazetesi, Ömer Sami Coşar, 31.05.1919.
- Sebilürreşad*, C. 14, S. 339, 7 Mayıs 1331.
- Türk Ansiklopedisi, C. 24, Başredaktör: Yılmaz Öztuna, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- <http://www.milasbilgi.com/milasli-unluler> (13.11.2013).

